

HİTİT KAYNAKLARINDA DİREKTİF (–ENSTRÜKSİYON) METİNLERİ

AYGÜL SÜEL*

Değişik türdeki Hititçe metinler arasında işlenmeleri zor olan Enstrüksiyon metinleri, içerdikleri konular ile, birçok hususun anlaşılabilmesine neden olmaktadır. En azından, Hititlerin yaşadıkları dönemde siyasî açıdan en uygun bir topluluk olduklarını bu metinler ispatlamaktadır. Öte yandan, bu metinler sayesinde, Hitit devletinde hukukî kararnamelelerin, yönetim kanunlarının nasıl filizlendiği de görülebilmektedir. Bu metinler, reformlar içeren va'z etmek açısından kral emri, müeyyidesi açısından da kanun hükmünde olan belgelerdir.

Direktif (– enstrüksiyon) metinleri adı ile anılan bu belgeler, Hitit krallarının bir tek memur ya da bir memur sınıfı için neşrettikleri direktifleri kapsar. Onur taşıyıcıları ve memurlardan oluşan çok sayıda sınıf için verdikleri bu direktiflerle hem o sınıfın görev ve sorumluluklarını saptamış hem de o konuda genel ya da özel düzenlemeler yapmışlardır. Buna bağlı olarak, bu metin grubu, Hitit bürokrat sınıfının tanınıp anlaşılabilmesi için başvurulabilecek en önemli kaynak olmuştur. Kendilerine direktifler verilen görevli sınıflarının kavranmasında yardımcı kaynaklar (Örneğin: Tarihî metinler, kült ve tapınak envanter metinleri, bayram metinleri) elimizde bulunsa da bu sınıfların değerlendirilmeleri enstrüksiyon metinlerinde çok farklı açıdan ele alınmışlardır.

Enstrüksiyon metinlerinde, bütün yüksek memurların, görevli sınıfların krala ve kralın ölümünden sonra kendisini takip edecek hanedan bağlılığını saptayacak unsurlar görülmektedir. Görevlerin tek tek sayılması ile tek tek memurların etki alanları belirlenmiş ve makamı düzenlenmiştir. Böylece kralın tekrar tekrar direktif metinleri göndermesine yer yer gerek kalmamıştır. Memurlar da belli bir dereceye kadar tek tek direktiflerden bağımsız olabilmişlerdir. Bir görevlinin kendisine yöneltilen direktiflere uymadığı takdirde alınan önlemler ve verilen cezalar da bu metinlerde görülmektedir.

* Doç. Dr., A.Ü. Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi.

Bu tür belgelere Hititçe'de işiul “bağlantı – emir, talimat, anlaşma” adı verilmektedir. Akk. māmītu (= hit.lingai- “and, yemin”).¹ Bu, aynı zamanda Hititlerin yaptıkları devlet anlaşmalarına da verdikleri isimdir.² Buna bağlı olarak tek tek antlaşma ya da direktifler, topluca “kelime, mesele” olarak isimlendirilirler. (Sumerogram INIM – Akk. awātu = hit. uttar ya da memija(n)-).

Yani, Hititli hukukçular devlet anlaşmalarını ve enstrüksiyonları ne terminolojik ne de meseleye yönelik olarak ayırmışlardır. Eğer, Hitit literatüründe antlaşmalarla enstrüksiyonlar birbirinden ayrılacaksa, bu içeriğe dayalı kriterlere göre yapılmaktadır. Grupların vazifelerinin düzenlenmesi – nadiren tek kişilerin – enstrüksiyon metinleri ile olmaktadır. Yabancı ülkelerin yöneticilerine yüklenen sorumluluklar ise antlaşmalar olarak sınıflandırılmıştır. Ancak, daha ileride göreceğimiz gibi, bütün enstrüksiyonlar devlet antlaşmaları biçimine uygun şekillendirilmemişlerdir.

Bir metnin enstrüksiyon olarak kabul edilebilmesi için kullanılan kriterler kesin değildir. E.Laroche, Catalogunda³ “Instructions et protocoles” başlığı ile görevlilerle ilgili her türlü metni, fragmanların düzenlenmesinde problemlili olan, herhangi bir şekilde sınıflandırmayayan çok geniş kapsamlı metinlerinde kaydetmiştir. Asıl güçlük, sorumluluğu taşıyanların hakları ile yönetimin haklarının birbirinden ayırt edilemeyeşinden, yani vasallerin, görevlilerin ya da memurların birbirinden kesin olarak ayırdedilemeyeşinden kaynaklanmaktadır. Enstrüksiyonların yapısal farklılığı, modern terminolojide “Enstrüksiyon, yönetmelik” “yemin, sadakat yemini” ya da “tutanak” olarak ifade edilen terimlerin, gerçek anlamlarına göre kullanılmamasından dolayıdır. “Fermanlar” “kararnameler” “azat mektupları” terminolojik olarak meseleye biraz uzak kalmaktadır.⁴

Bu konuya ilişkin olarak, hukuk tarihi açısından daha çok açıklama getirilmesi beklenmektedir. Şimdiye dek yapılan hukukî araştırmalar daha çok enstrüksiyon metinlerinin antlaşma benzeri yapıları olduklarını göstermiştir. Enstrüksiyonlar bir yanda devleti temsil eden kralın, diğer yanda görevlinin arasında imzalanan (yapılan) bir çeşit antlaşmadır. Kral antlaşma noktalarını tesbit eder (işhiul, işhiija), memur ise bunları kendi isteği ile yemin ederek (Akk. māmītu = nīs ilim Hitlingai-) kabul eder. Direktif

¹ E.Von Schuler, *Hethitische Dienstanweisungen*, 1957, s.3.

² V.Korosec, *Hethitische Staatsverträge*, 1931, s.21 vd.

³ E.Laroche, *Catalogue des Textes Hittites*, 1971, s.35 vd.

⁴ E Von Schuler, *Reallexikon der Assyriologie*, cilt 5, 1976-1980, s.114.

metinlerinin devlet antlaşmalarının hukukî yapısı ile uyuşup uyuşmadığını ya da bunların temelinde başka hukukî yapıların bulunup bulunmadığı araştırma konusudur.

Enstrüksiyonları sadece antlaşmaların özel bir biçimi olarak görmek ve onları sivil halkın başlı başına belgeleri olarak tanımak bir hata olacaktır.

Enstrüksiyonların tekamülü feodal bir toplumda yönetici, memuriyet sınıfının doğuşunu gösterir.

Hitit kaynaklarında enstrüksiyon metinleri E.Laroche tarafından bir araya toplanmıştır.⁵ Burada sadece en önemli ve türleri için tanıtıcı olan örnekler değinilecektir. Kararnameler (CHT 258), yeminler (CHT 270), azat mektupları (CTH 252) üzerinde durulmayacaktır.

1. Yönetim merkezinden uzak valiler için verilen direktifler.⁶ (Akk. BÊL MADGALTI hit. auriiaš išhaš) CTH: 261: Bir sınır vilayetinin valisi, vilayetinin kuvvet ve istihkâmlarına hükmeden ve bunların sürekli korunması sorumluluğunu taşır. Yönetim bölgesindeki kültün himayesi ve korunması da onun görevleri içerisinde. Ayrıca, hukukî hakların gözeticisidir. Resmî yazıların, kralın malı olan arazilerin yönetimi ile sorumludur. Aynı metin konuya ilişkin olarak bazı değişikliklerle, birçok vilayeti, valiler arasında bölüştürülmek üzere kullanılmıştır. Bir varyasyonunda komşu bölgelerin adlarının anıldığı görülmektedir.⁷
2. IV. Tuḫalija'nın yüksek makama (LÚ.MES SAG) yönelik direktifleri, CTH 255:⁸ kendilerinden beklenen, iktidara karşı ve hatta kraldan sonra gelecek hanedanlara sadakattir. Başka güçlerin otoritesinin kabul edilmesi, kraldan uzaklaşma ve ihanet yasaklanmaktadır. Sarayda ve yüksek rütbelilerin yanında duydukları kötü şeyleri ihbar etmekle yükümlüdürler.

⁵ E.Laroche, a.g.e., s.35 vd.

⁶ E.Von Schuler, a.g.e., s.36-59; E.Laroche, *Revue Hittite et Asiatique*, cilt 61, 1957, s.126 vd; H.Otten, *Archiv für Orientforschung*, cilt 18, 1958, s.387. A.Goetze, *Journal of Cuneiform Studies*, cilt 13, 1959, s. 65 vd., cilt 14, 1960, s. 69; C.Kühne, *Zeitschrift für Assyriologie*, cilt 62, 1972, s.255; A.Kammenhuser, *Orientalia*, cilt 41, 1972, s.434 vd.

⁷ Bkz., *Keilschriftkunden aus Boghazköi*, cilt 13, No 2, sütun 3, s.33 vd.

⁸ E.Von Schuler, a.g.e., s.8-25; H.Otten, a.g.e., cilt 18, s.387; A.Goetze, a.g.e., cilt 13, s.65-70; F.Imperati, *Orientalia*, cilt 44, 1975, s.80.

3. Garnizon kumandanlarının (LÚDUGUD) yeminleri, CTH 260:⁹ Sadakat yeminlerini ve bu yemini eden kuvvetleri içerir. Arnuwanda I'e aittir.
4. Bir Arnuvanda'nın Belediye Başkanına (Akk. HAZĀNNU) yönelik direktifleri, CTH 257:¹⁰ Belediye reisinin görevlerini düzenler. Şehir içindeki emniyet ve memuriyet düzenini korumakla yükümlüdür.
5. Tuthaliya IV ?'nin askerî direktifleri, CTH 259:¹¹ Askerî direktifleri içerir.
6. Değişik yüksek rütbeli görevliler için verilen direktifler, CTH 251:¹² Askerî görevlerin yanında, ön planda iktidara karşı sadakat yükümlülüğü ifade edilmektedir.¹³
7. Koruma görevlileri (Akk. LÚ-MEŠMEŠEDĪ)¹⁴ için düzenlenen direktifler, CTH 262:¹⁵ Bu görevliler kralın yanında nöbet tutarlar ve saraydan dışarı çıktığı zaman ona eşlik ederler. Bu nöbetçi grubun gündelik vazifeleri sırasındaki seremoni ve kralın refakatçilerinin düzeni bütün ayrıntılarına kadar düzenlenmiştir.
8. Saray görevlilerine yönelik direktifler, CTH 265:¹⁶ Kralın bakımıyla yükümlü bütün yemek hazırlayıcılar, deri işleyiciler ve su taşıyıcılar kesin yönetmeliklere uymak zorundadırlar. Çünkü, kralın şahsını büyüsel kirlenmelere karşı korumakla yükümlüdürler.
9. Kapıcılar ile ilgili direktifler, CTH 263:¹⁷ Geceleyin sarayda görevlendirilmiş olan görevlilerin kontrolü ve çağırma işleriyle yükümlü kapıcılara yönelik direktifleri içerir.

⁹ E.Von Schuler, *Orientalia*, cilt 25, 1956, s.223 vd.

¹⁰ H.Otten, *Baghdader Mitteilungen*, 3, 1964, s.91; F.Daddi Pecchioli, *Oriens Antiques*, cilt 14, 1975, s.93 vd.

¹¹ S.Alp, "Hitit Kralı IX. (?) Tuthaliya'nın Askerî Fermanı", *Belleken*, cilt 11, sayı 43, 1947, s. 383 vd; H.Otten, *Zeitschrift für Assyriologie*, 62, 1972, s.104 vd; G.F.del Monte, *Studi classici e orientali*, 1975, s. 127 vd.

¹² A.Kammenhuber, *Orientalia*, 39, 1970, s.550 vd.

¹³ Bu ifadeler başka enstrüksiyonlarda da kelime aynen kullanılmıştır. Bkz., *Catalogue des textes Hittites*, 271; Bu konuya bağlı olarak bkz., O.Carruba, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 14, 1971, s.88 vd.

¹⁴ Bkz., V.Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, s.648.

¹⁵ S.Alp, *Beamtennamen*, 1940, s.6 vd; H.Otten, *Orientalistische Literaturzeitung*, 1943, s.111; L.Jakob-Rost, *Mitteilungen der Vorderasiatische Orientforschung*, 11, 1966, s.165.

¹⁶ J.Friedrich, *Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft*, 4, 1928, s.46; A.Goetze, *Ancient Near Eastern Texts*, 1969, s.289 vd.

¹⁷ H.Bossert, *Ein Hethitisches Königssiegel*, 1944, s.16.

10. Tapınak görevlileri ile ilgili direktifler, CTH 264:¹⁸ Tapmakta görevli rahip sınıfına, mutfak memurlarına, çiftçilere, sığır ve koyun çobanlarına yönelik direktifleri içerir. Bu direktiflerle, tanrılara gösterilecek saygı, onlara karşı yapılması gereken dinî görev ve törenler, tapınakların en iyi şekilde korunması, dinî temizlik, (görevlilerin, tapınağın, tapınaktaki eşyaların ve tanrıya sunulan kurban maddelerinin temizliği) ve diğer bütün görevler düzenlenir.

Direktif metinlerinin şeklini belirleyen ortak bir formül bulunmamaktadır. Bu metinler ya antlaşmalar şeklinde ya da direktif yönetilen kişilerin yeminleri şeklinde biçimlendirilmişlerdir. Buna bağlı olarak bir belgenin içinde, apodiktik (emir) “Siz ... malı, ...malısınız” “siz ... mamalısınız” ya da kazuistik (eğer stili ile oluşturulur) ifade biçimleri kullanılır. Bir direktif metninin kazuistik ifadesi örneği: “eğer düşman bir yere saldırırsa, kuvvetler düşmanın izini 3 gün boyunca takip etsin.¹⁹ Yeminin kazuistik ifadeyle kullanılması. “Eğer birisi ... bize kötü bir söz yazarsa ve biz onu tutuklamazsak ve onu açığa çıkartmazsak ve onu majestemin karşısına çıkartmazsak, ... Hatti'nin bütün tanrıları bizi yok etsin.”²⁰ Apodiktik ifade şahsî olmayabilir: “Şehir içindeki kanallar kirletilmesin onlar her yıl yeniden temizlensin”²¹ Doğrudan kirletilmesin onlar her yıl yeniden temizlensin.²² Doğrudan direktif verilen kişilere de yöneltilebilir: “Her kim ki, bir hukuk kavgası vardır, Bunu bir karara bağla ve sona erdir”²³ ya da “nasıl kendi karımıza, çocuğumuza ve evlerimize bağlılık gösteriyorsanız, kralın emirlerine de o şekilde bağlılık gösterin ve onları yapılmaları gerektiği gibi düzenli yapın.”²⁴

Yönetimi elinde bulunan iktidara karşı yemin ve sadakatle yükümlülük, enstrüksiyonlarda çok sık rastlanır. Bunlar, benzeri belgelerde de şekil itibariyle aynen tekrarlanır.²⁵

¹⁸ E.H.Sturtevant-G.Bechtel, *A Hittite Chrestomaty*, 1935, s.127 vd.

¹⁹ E.von Schuler, *Orientalia*, 25, 1956, s.226,230.

²⁰ E.von Schuler, *a.g.e.*, s.42 vd.

²¹ E.von Schuler, *a.g.e.*, s.48 vd.

²² E.von Schuler, *a.g.e.*, s.48 vd.

²³ E.von Schuler, *a.g.e.*, s.44 vd.

²⁴ S.Alp, *a.g.m.*, s.392, 407 vd.

²⁵ Bkz., E.Laroche, *a.g.e.*, s. 125; A.Kammenhuber, *a.g.e.*, s.551. Buna benzer yükümlülük formülleri; Arnuvanda I (CTH.260), Suppiluliuma I (CTH 251, CTH 253), Hattuşili III (CTH 254) ve Tutḫalija IV (CTH:255).

Enstrüksiyon kompleksleri içinde yeminler ve görev direktifleri her zaman birbirinden ayrılmazlar. Birbirine geçiş çok daha akıcı olmaktadır. Yeminlerde, yemin rituali, kral ve hanedanlık üzerine sadakat yemini ile görev kararnamelerini yeminle teyid ve tasdik etme arasında bir farklılık görülür.

Sadakat yeminlerini sadece SAG enstrüksiyonları ve DUGUD yeminleri içerir. Başka enstrüksiyonlarda bunların varlığını saptamak mümkün değildir. Bunun yanı sıra, görev direktiflerinin bir formu vardır. Bu da, bir memurun yeminine ya da direktiflerin yemin olarak değerlendirilmelerine dair hiç bir işaret göstermeksizin maksada uygun direktiflerden ibarettir. Örneğin; *MEŞEDİ* ve *BĒLMADGĀLTI* enstrüksiyonları. Bu türdeki enstrüksiyon metinleri içerdikleri direktifler ve konu kategorilerinin sıralanışlarına göre kurulmuştur. Buna karşılık, SAG metinleri ile temsil edilen enstrüksiyon tipleri (Hititlerin kendileri tarafından “yemin” olarak adlandırılır) sert, sistematik bir kuruluşa sahiptirler ve bunların her talimat paragrafı çok şekilci bir görünüm kazanmıştır. Bu metinlerde ortak olan bir girişten sonra, (bu girişte direktifleri neşrettiren kralın isim ve ünvanları açıklanır) hanedanlığa sadakat gösterileceğini belirten sadakat yemini görülür. Sadakat yemininden ayrılma yasağı türetilir. Ancak bu kısımlardan sonra maksada uygun direktifleri içeren ve birbirine benzeyen paragraflar kaleme alınır. Enstrüksiyon Sumerce bir yemin bozma yasağı ve direktifin yerine getirilmemesi ya da çiğnenmesine ilişkin özel bir yasaklama ile sona erer.²⁶

Enstrüksiyon metinlerini içerikleri açısından düzenlemek oldukça güçtür. Bir memur ya memur sınıfı için hiyerarşi ve görevlerine bağlı olarak talimatname katagorilerinin az bir kısmı veya çoğu aynı anda geçerli olabilir. Bu yüzden örneğin, *BĒL MADGĀLTI* enstrüksiyonları için kesin olarak “Askerî direktif metinleri” ya da Tapınak memurlarına yönelik enstrüksiyonlar için “kültle ilgili direktif metinleri” diye tanımlamamız yanlış olacaktır. Enstrüksiyon metinleri şu konuları içermektedir:

1. Askerî Direktif Metinleri (*BĒL MADGĀLTI*, *DUGUD*, Askerî direktif metinleri)
2. İdarî Direktif Metinleri (*BĒL MADGĀLTI*, *HAZĀNNU*, Tapınak görevlileri için)
3. Hukukî Direktif Metinleri (*BĒL MADGĀLTI*, Askerî direktif metinleri)

²⁶ Enstrüksiyonların bu şekilleri ile kuruluşları, terminolojileri ve ifade tarzları açısından antlaşmalara büyük ölçüde benzerler. Bkz., V.Korosec, *Verträge*, 1931, s.12.

4. Bir makamın karakterine (özelliğine) bağlı özel direktif metinleri (*SAG, MEŞEDİ*, Tapınak görevlileri için)
5. Seramoni ile ilgili Direktif Metinleri (*MEŞEDİ*), Saray görevlileri için)
6. Kültle ilgili Direktif Metinleri (*BĒL MADGĀLTI*, Tapınak görevlileri için)
7. Dinî Direktif Metinleri (Saray görevlileri, Tapınak görevlileri için)

Enstrüksiyon metinlerinin tarihlendirilmesi ancak bunları neşredeninin adı kronolojik olarak verilmişse yapılabilir. Aksi takdirde zamanlama tartışmalardan ibaret kalır.²⁷ Çoğu metinlerde kralın ismini tesbit etmek mümkün değildir.

Hitit direktif metinlerinin bir gelişim tarihçesi vardır. Bunu, eski krallık devrinde, kralların fermanları ve yönetmelikleri,²⁸ tımar sahipleri ve görevlileri için kaleme alınmış yönetmelikler²⁹ ispatlamaktadır. Daha sonraki enstrüksiyonlar kralın doğrudan doğruya emirlerinden oluşmuşlardır.

Hitit enstrüksiyonları, şüphesiz ki Mezopotamya'dan öğrenilme değildirler. Mezopotamya kökenli, bazı karşılaştırabilecek belgeler mevcutsa da,³⁰ biçim ya da kullanılış alanlarının benzerliği Hitit hukuk dilinin Mezopotamya'ya (özellikle Eski Babil) bağımlı oluşundan kaynaklanır.³¹

Enstrüksiyon metinleri ile Hititlerde memuriyet kavramı yeni bir boyut kazanmıştır. Kral devletin temsilcisi olarak, belirli görevlerle memurlarını yükümlendirmektedir. Böylece görevlilerde direktiflerin gösterdiği doğrultuda selahiyet ve otoritelerinin devamı sağlanacak şekilde tehziz edilmektedir.

Hitit enstrüksiyon metinleri, sadece memuriyet kurumunun anlaşılması için önemli bir kaynak olmakla kalmayıp, feodal bir devlet yönetiminin giderek idarî bir devlet anlayışına yöneldiğini de göstermektedir.

²⁷ Bu konuya bağlı olarak bkz., O.Carruba, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Suppl. I*, 1969, s.226; P.Houwink ten Cate, *Records*, 1970. Ayrıca A.Kammenhuber'in çeşitli yerlerde tarihlendirmeleri söz konusudur.

²⁸ E.von Schuler, *Historia*, cilt 7, 1964, s.49 vd.

²⁹ Bkz., *Keilschrifttexte aus Boghazköi*, XXII 1, Eski Hitit Krallığı Metni.

³⁰ R.Borger, *Handbuch der Keilschrift Lexikon III*, s.40 vd; 24 ve 27 ile karşılaştırmalı araştırmalar için bkz., E.von Schuler, *a.g.e.*, s.4 vd.

³¹ E.von Schuler, *Reallexikon der Assyriologie*, cilt 5, (1976-1980), s.117.

